Salát Gergely[1]

KERESZTÉNYÜLDÖZÉS ÉSZAK-KOREÁBAN

„Ha hinni akarsz egy istenségben, higgy Korea Istenében!"
Kim Ir Szem

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK, Észak-Korea) a világ egyik legelnyomóbb diktatúrája, amely a vallásgyakorlás szabadságát minimális mértékben sem biztosítja állampolgárai számára. A keresztények ellen a rendszer a többi vallásánál is keményebben lép fel, a keresztényüldözés kiterjedtségét számba vevő nemzetközi rangsorokban az ország jellemzően az első helyen szerepel. Az alkotmány rögzíti ugyan a vallásgyakorlás szabadságát, de ezt a valóságban nem tartják be. A kereszténységet egyszerre érintik az észak-koreai rezsim vallásellenes kommunista hagyományai, a keresztényeket idegen elemként kezelő nacionalista államideológia, továbbá a Kim család vallási jellegű tisztelete, amely nem hagy teret más kultuszoknak. Bár a fiatal Kim Dzsongun (1984–) hatalomra kerülésekor, majd az ország diplomáciai aktivitásának 2018-as megélénkülésekor sokan abban reménykedtek, hogy az észak-koreai lakosság helyzete javulni, az ország világtól való elzártsága enyhülni fog – ami a keresztényeket is kedvezően érinti majd – mindeddig nem következett be pozitív változás, és semmi jele annak, hogy a represszió enyhülne.

Módszertani problémák

Az észak-koreai kereszténység helyzetének vizsgálatakor komoly problémát jelent, hogy egyáltalán nem állnak rendelkezésünkre megbízható források. A phenjani hatóságok alig tesznek közzé adatokat a hívők létszámával, összetételével vagy bármilyen vallásgyakorlást érintő témával kapcsolatban, de ha lennének is ilyen hivatalos közlések, a rendszer természetéből adódóan ezeket sem tekinthetnénk hitelesnek. Észak-koreaiakkal kapcsolatban álló – elsősorban dél-koreai – hittérítők a maguk és híveik biztonsága érdekében nem közölnek konkrét

1 Pázmány Péter Katolikus Egyetem

adatokat. A fővárosban járt külföldiek beszámolnak néha működő templomokról, de erős a gyanúja annak, hogy ez utóbbiak célja a nemzetközi közvélemény megtévesztése, nem a tényleges vallásgyakorlás. A legtöbb információ észak-koreai menekültektől származik, velük kapcsolatban azonban mindig felmerül a kérdés, hogy mennyire reprezentálják az ország társadalmát, milyen mértékben látják át az ott zajló folyamatokat, nem igyekeznek-e hozzáigazítani beszámolóikat a vélt vagy valós elvárásokhoz, illetve mennyire befolyásolják nyilvánosságra hozott beszámolóikat a dél-koreai állami szervek, amelyeknek egyértelműen érdeke a KNDK minél negatívabb színben való feltüntetése. Nemzetközi szervezetek vagy szakértők érdemi vizsgálatokat nem folytathatnak az országban, a leghivatalosabb jelentések is elsősorban északi menekültek személyes beszámolóira támaszkodnak.

A fentiek miatt nem kaphatunk egészen pontos képet arról, hogy a KNDK-ban hány keresztény él, milyen üldöztetést szenvednek, s milyen trendek figyelhetők meg. Ugyanakkor minden információ abba az irányba mutat, hogy Észak-Koreában a keresztények helyzete tragikus, a vallással szemben a rendszer kifejezetten ellenséges, s a hatóságok rendszeresen a legkülönfélébb államhatalmi eszközöket használják a kereszténység térnyerésének vagy akár csak egyéni gyakorlásának megakadályozására.

Történeti háttér

Az első keresztény iratok a 17. században kerültek Kínából a Koreai-félszigetre, de a hittérítők tevékenységét a Csoszon-dinasztia (1392–1897) remetekirálysága erőteljesen korlátozta, a 18–19. században a vallást többször betiltották, keresztényüldözésre is sor került. A legjelentősebb kampány 1866-ban kezdődött, ekkor mintegy nyolcezer katolikust öltek meg. Ennek köszönhető, hogy Korea adja a világon a negyedik legtöbb szentet. (Pecknold 2013) A 19. század végétől a nyugati országok Koreát kapui megnyitására kényszerítették, aminek része volt a keresztény hittérítés engedélyezése is. A katolikus egyház mellett 1884-től – amerikai misszionáriusok közvetítésével – a protestantizmus is megjelent. A keresztény missziók alapították az első modern oktatási és egészségügyi intézményeket, s ezzel fontos szerepet játszottak Korea modernizálásában. Különösen az iskolák szerepe volt nagy, ugyanis a 20. század koreai elitjének nagy része keresztény intézményekben tanult. Magának Kim Ir Szennek (1912–1994) a szülei, rokonsága és gyermekkori barátai is keresztények voltak, fiatalon a későbbi kommunista vezető templomba járt, és még vasárnapi iskolában is tanított. (Ryu 2019, 1–5.)

Az 1910–1945 között tartó japán gyarmati uralom azzal a sajátos következménnyel járt, hogy Koreában a kereszténység összekapcsolódott a nemzeti függetlenségi mozgalmakkal, és nagymértékben átpolitizálódott.

A japánellenes megmozdulásokban számos keresztény értelmiségi vett részt, sok keresztény nem volt hajlandó részt venni a sintoista szertartásokon, de olyanok is voltak, akik behódoltak a japánoknak. (Han 2017, 2–3.) A kereszténység különösen az ország iparosodottabb és városiasodottabb északi részében terjedt el, ebben az időben Phenjant „Kelet Jeruzsálemeként" emlegették. A japánok 1945-ös távozásakor a lakosság 2–3%-a volt keresztény – egy 1950-es hivatalos közlés 200 ezer protestánst és 57 ezer katolikust említ (Collins 2012, 78.) –, de a képzettebb és befolyásosabb rétegek körében ennél jóval nagyobb volt az arány. Emiatt a keresztényeknek a számarányuknál jóval nagyobb súlyuk volt a koreai társadalomban, gazdaságban és politikában.

A második világháborút követően a szovjetek és az amerikaiak a félszigetet két megszállási övezetre osztották, ezekből jött létre 1948-ban délen a Koreai Köztársaság és Északon a KNDK. A koreai háború (1950–1953) után az amerikai befolyás alatt álló Dél-Koreában a kereszténység még népszerűbbé vált, sokak szemében összekapcsolódott a modernizációval és a nyugatosodással, annak is köszönhetően, hogy a keresztény felekezetek az idők során közel 300 iskolát és 40 egyetemet alapítottak. (Grayson 2002, 169.; Han 2017, 5–6.) Jelenleg a Koreai Köztársaság lakosságának több mint egynegyede keresztény – a 2015-ös népszámlálás szerint 19,7% protestáns és 7,9% katolikus. (Statistics Korea, 2016) A dél-koreai keresztények otthon és külföldön is rendkívül aktívak, az USA után Dél-Korea küldi más országokba a második legtöbb hittérítőt a világon. Ennek az aktivitásnak és az ebből fakadó komoly fenyegetésnek is köszönhető, hogy a riválisészak-koreai rezsim rendkívül ellenségesen tekint a kereszténységre.

A félsziget északi részén – ahol a kereszténység eredetileg jóval erőteljesebben volt jelen, mint délen (Park 2013, 28–29.) – a Szovjetunió támogatásával a Kim Ir Szen vezette Koreai Munkapárt vette át a hatalmat, amely néhány éves átmeneti időszak után 1948-ban megalapította a KNDK-t. A kereszténység szempontjából ezt az átmeneti időszakot és a KNDK első éveit kettősség jellemezte. Egyrészt a Koreai Munkapárt marxista-leninista forradalmi párt volt, s mint ilyen, ideológiáját kezdettől fogva vallás- és kereszténységellenesség jellemezte. Ráadásul az észak-koreai kereszténység fő bázisát a földbirtokosok, módosabb parasztok és városi polgárok alkották, akiknek tulajdonát már az 1946-os földreform és államosítás idején elvették, s akiknek nagy része Dél-Koreába menekült. Az ellenségességet fokozta, hogy a keresztények számottevő része szembeszállt az új renddel, például egyes szervezetek bojkottálták az 1946-os választást, amelyet vasárnapi napon és sok helyen templomokban rendeztek meg. (Ryu 2019, 407–411.) Ennek is köszönhetően már az első években számos intézkedést hoztak a keresztények – és az egyéb vallások követői – ellen, kampányokat indítottak a „babonák" felszámolására, sok egyházi vezetőt letartóztattak. (Won 2011, 90.)

Másrészt azonban Észak-Korea annyiban különbözött az európai kommunista országoktól és Kínától, hogy itt a kereszténység nem szolgált a megdöntött „régi rend" támaszául, hanem a japánellenes mozgalmak révén

éppen a haladónak és nemzetinek tartott erőkhöz kapcsolódott. A keresztények részvétele a hazafias megmozdulásokban letagadhatatlan volt. Emiatt – legalábbis a hivatalos retorikában – a keresztények nem számítottak *ab ovo* megsemmisítendő ellenségnek, voltak olyan csoportjaik, amelyeket érdemesnek találtak betagolni az új rendszerbe. (Won 2011 88–89.)

Az átmeneti időszakban Kim Ir Szen egyfajta egységfrontot kívánt teremteni a progresszív erők részvételével, s ehhez a vallások – megfelelően ellenőrzött – képviselőire is szüksége volt. Ennek a sajátos korszaknak a maradványa, hogy az 1946-ban alakult Csondoista Csongu Párt – amely a 19. századi koreai neokonfuciánus parasztmozgalmak tanait a samanizmus elemeivel vegyítő Égi Út vallásának követőit tömöríti – a mai napig a három legálisan működő párt egyike, s képviselői jelenleg is ott ülnek a Legfelsőbb Népi Gyűlésben, vagyis az észak-koreai törvényhozásban. Ebben az „újdemokratikus", „antiimperialista", „feudalizmusellenes" egységfrontban keresztény személyiségek is részt vettek. Közülük is kiemelkedik Kang Rjanguk (1902–1983) – Kim Ir Szen anyai nagybátyja –, aki presbiteriánus lelkészként 1946-ban megalapította a protestánsokat tömörítő Koreai Keresztény Szövetséget (KKSZ), s később a KKSZ elnöksége mellett a Legfelsőbb Népi Gyűlés titkára, a KNDK miniszterelnök-helyettese, majd alelnöke, vagyis névleg az ország második embere lett. Fia, a szintén lelkész Kang Jongszop (1931–2012) is fontos állami tisztségeket töltött be, s idővel őt is megtették a KKSZ elnökének. (Weingartner 2012) Az ő életpályájuk jól jellemzi az észak-koreai kereszténység ellentmondásait: miközben az országban véres keresztényüldözés zajlott, a koreai protestánsok első embere évtizedeken keresztül a Kim család vérrokonai közül került ki, s a vallási pozíciók mellett fontos állami tisztségeket viselt (a fiatalabb Kang főtisztelendő például Kim Ir Szen nagykövete volt Ceaușescu Romániájában).

A második világháborút követő átmeneti időszakban zajlott le tehát az a – más kommunista országokra is jellemző – folyamat, amelynek során a rendszerkonform keresztény személyiségeket és szervezeteket bevonták a kommunista párt által dominált népfrontba, s létrehozták a hivatalos keresztény szervezeteket, amelyek élére megbízható káderek állítottak. A mai napig ezekkel – a külföldi egyházakkal csak szoros felügyelet alatt kapcsolatot tartó – szervezetekkel bizonyítják kifelé, hogy az országban vallásszabadság van. A kollaboráns kirakatszervezeteken kívül a gyakorlatban minden más keresztény közösséget igyekeztek megsemmisíteni, amihez a keresztények számottevő részének délre menekülése is hozzájárult.

A KNDK 1948-as megalakulását követő években a rendszerhű keresztény szervezetek tovább működhettek, s a vallásos meggyőződés szabadságát az első alkotmány is biztosította. Érdemes megjegyezni, hogy ebből az alkotmányból még hiányzott a vallásellenes propaganda szabadságának említése, ami a mintaként szolgáló szovjet alkotmányban (és más kommunista alkotmányokban) benne volt. (Ryu 2019, 413.) Ugyanakkor már

1949-ben országos vallásellenes kampányok indultak, az egyházi iskolákat államosították, a megmaradt független egyházi vezetőket letartóztatták, sokakat kivégeztek.

A koreai háború (1950–1953) teljesen ellehetetlenítette a vallási életet. A harcok során a templomok is megsemmisültek, és sok keresztény elkötelezettségét gyengítette, hogy éppen azok az amerikaiak bombázták le az épületeiket – sokszor az ott menedéket remélő hívőkkel együtt –, akik annak idején a kereszténységet elterjesztették Koreában. (Ryu 2019, 415.) A háború miatt újabb hulláma zajlott a délre vándorlásnak, így a keresztények száma tovább csökkent. Mindeközben Phenjan aktív propagandakampányt folytatott, amelyben az amerikaiakhoz és a keresztény hittérítőkhöz számos atrocitást, tömegmészárlást, emberiesség elleni bűntettet kötöttek. A háború idején nagy tisztogatások is zajlottak az északiak által megszállt részeken, mindenkit, akinek korábban bármiféle kapcsolata volt az 1950-ben halálos ellenséggé vált amerikaiakkal – vagy legalábbis felmerült ennek a gyanúja –, meghurcoltak, sokakat kivégeztek. A visszavonuló északi csapatok sok esetben lemészárolták a gyanús elemeket, köztük a keresztény vezetőket. Egyes források szerint a háború során 350 papot és lelkészt öltek meg vagy tartóztattak le. A háború végére mindössze 20 lelkipásztor maradt Észak-Koreában, az ott maradt protestáns hívők számát 50 ezerre teszik. (Won 2011, 92–93.) Az ellenőrzött nemzeti keresztény szervezetek és személyiségek a háborúban Kim Ir Szen rezsimjét támogatták, ennek ellenére a nyilvános vallásgyakorlás a háború után gyakorlatilag megszűnt az országban.

A háború után kezdődött a „szocialista forradalom" időszaka (1953–1972), ekkor zajlott a Kim-rezsim kiépülése és konszolidálása. A háború utáni újjáépítés a templomokra és vallási intézményekre nem terjedt ki, s megindult a vallások szisztematikus kiirtása. (Park 2013, 30.) Ugyanakkor nagyjából 1958-ig – ebben az évben jelentették be, hogy befejeződött a termelési viszonyok szocialista átalakítása – a „vallásos emberek" csoportja rendszeresen szerepelt a Kim Ir Szen-beszédekben és politikai dokumentumokban azon erők között, akikre az ország számít a szocializmus építésében. (Ryu 2019, 419.) Ezt követően a hívők ilyen pozitív kontextusban való emlegetése elmaradt, a vallások csak a propagandában tűntek fel, immár ellenségként, s újabb meg újabb kampányok indultak a vallások megsemmisítésére (Won 2011, 94.)

Az 1960-as évektől kezdődött egy mindenre magyarázatot adó, minden cselekvés vezérfonalául szolgáló, mindenki számára követendő univerzális ideológia, a *dzsucse* kidolgozása, amely nem hagyott teret a vallásgyakorlásnak. 1967-ben – nyilvánvalóan a kínai kulturális forradalom hatására – újabb kampány indult a rendszer ellenségeinek megsemmisítésére, s ennek vallásellenes éle is volt. (Ryu 2019, 419–420.) Ezekben az években építették ki teljeskörűen a ma is létező *szongbun* rendszert, amely az állampolgárokat – politikai, társadalmi és gazdasági hátterük alapján – három kategóriába (baráti, ingadozó és ellenséges) és ezeken belül 51 alkategóriába sorolja. A besorolás azt jelzi, hogy az adott ember felmenői milyen rétegbe tartoztak a felszabadulás előtt, a státusz tehát

örökölhető. Hogy valaki milyen kategóriába tartozik, az befolyásolja, hogy milyen munkahelyen dolgozhat, mekkora élelmiszer-fejadagot kap, kivel házasodhat, beléphet-e a pártba, milyen iskolába járhat stb. (Collins 2012; Won 2011, 95.) A vallásos embereket – pontosabban azokat, akiknek felmenőit vallásosként tartották számon – a legalsó, ellenséges kategóriába sorolták be, ezen belül külön alkategóriája van a protestánsoknak (37) és a katolikusoknak (39) is. Philo Kim, a téma szakértője szerint a rendszer bevezetésekor 900 protestáns lelkészt és 300 ezer hívőt öltek meg vagy kényszerítettek hitük megtagadására, a katolikusok közül pedig 260 pap és apáca, illetve 50 ezer hívő vált áldozatul. (Collins 2012, 80.) Nem kizárt, hogy ezek a számok túlzók (a korábban idézett adatok szerint összesen nem élt ennyi keresztény az országban), de az biztos, hogy a megmaradó keresztények a társadalmi hierarchia legaljára kerültek, ami nemcsak állandó szoros felügyelettel járt, hanem azzal is, hogy a legelmaradottabb, legmostohább körülményeket biztosító körzetekbe telepítették őket.

1972-ben új korszak vette kezdetét a KNDK-ban, ebben az évben elfogadták a „szocialista alkotmányt", arra utalva, hogy a szocialista átalakulás befejeződött, s az új korszakban már „a szocializmus teljes győzelméért" dolgozik az ország. Az alkotmány rögzítette a *dzsucse* ideológia, a kimirszenizmus és a nagy vezető központi szerepét, Kim Ir Szen személyi hatalma és kultusza kizárólagossá vált. Ez az alkotmány is tartalmazta a vallásos meggyőződés szabadságát, de már kiegészítette azt a vallásellenes propaganda engedélyezésével. Cikkekben, filmekben gyakran került sor a keresztények bírálatára, amit a hagyományos Amerika-ellenesség és a vallásnak a „nép ópiumaként" való marxi értelmezése mellett a *dzsucse* ideológia emberközpontúsága is magyaráz. (Ryu 2019, 422–423.) A megújuló vallásellenesség mögött valószínűleg nem az állt, hogy a vallások Észak-Koreában számottevő rendszerellenes erőt képeztek volna, hanem inkább az, hogy az önbizalma csúcsán álló rezsim már Dél-Korea meghódítását tervezte, s fel akart készülni az ottani népes vallási közösségek kezelésére.

Az 1980-as években változni kezdett a vallásokkal kapcsolatos retorika, amiben külső tényezők játszhattak szerepet. Dél-Korea ekkor már egyértelműen fejlettebb és gazdagabb volt Északnál, ez a KNDK pozíciójának gyengüléséhez vezetett, emellett a kommunista blokk az évtized második felében súlyos válságba jutott. Az egyre jobban elszigetelődő rezsim a megfelelően ellenőrzött kereszténységben egyfajta hidat látott, amelyen keresztül felveheti a kapcsolatot a Nyugattal, s ezáltal ellensúlyozhatja addigi szövetségeseinek elvesztését. Ennek szellemében – az 1989-es phenjani Világifjúsági Találkozóra is készülve – 1988-ban felépítették Phenjanban a protestáns Bongszu és a katolikus Dzsangcsung templomot, majd más gyülekezőhelyeket is. Újraélesztették az elmúlt évtizedekben nem működő hivatalos vallási szervezeteket, s 1990-ben a Legfelsőbb Népi Gyűlésbe ezek hat képviselője is bekerült. (Won 2011, 97.) Ezt a fajta új toleranciát tükrözik Kim Ir Szen 1992-ben megjelent emlékiratai, amelyek számos hazafias keresztény személyiséget ábrázolnak pozitív színben, s amelyekből teljesen hiányoznak a keresztényellenes kitételek. (Kim 1992) 1992-ben a Koreai Keresztény Szövetség és a Koreai

Katolikus Szövetség meghívta Billy Graham amerikai evangelistát, aki a Bongszu templomban prédikált, és Kim Ir Szennek személyesen adta át Bill Clinton amerikai elnök levelét. (Ryu 2019, 427.) Később Graham fia és felesége is járt az országban, s más keresztény szervezetek képviselői azóta is rendszeresen ellátogatnak Észak-Koreába, ahol gyakran állami pompával fogadják őket. Az észak-koreai hivatalos keresztény szervezetek vezetői rendszeresen részt vesznek nemzetközi konferenciákon és egyéb eseményeken. Az 1990-es évek éhínsége alatt a KNDK-nak különösen nagy szüksége volt a külföldi szervezetek humanitárius segítségnyújtására. Adományok gyűjtésében és északra juttatásában számos dél-koreai keresztény közösség részt vett, és sok vallásos szervezet ma is aktív ezen a területen.

A külföldi értékelések szerint ennek a nyitásnak semmiféle vallási tartalma nincs, a hivatalosan működő templomok a külföldiek megtévesztését szolgálják, a látogatóknak mutogatott szertartásokon részt vevő hívők központilag kirendelt káderek, a lelkészek állami alkalmazottak, a keresztény szövetségek miniszteriális állami szervek. A nyitás semmiben nem enyhítette a keresztényüldözést. (Won 2011, 97–98.) A külföldi keresztényeknek tett gesztusok, meghívások részei azoknak a nemzetközi játszmáknak, amelyeket a Kim-rezsim folytat saját hatalma megőrzése, a rendszer fenntartása érdekében, emellett a keresztény szervezetek fontos – és a pillanatnyi politikai helyzet által kevésbé befolyásolt – forrásai a rendszert életben tartó segélyeknek. Ennek megfelelően néhány keresztény segélyszervezetnek megengedik, hogy tevékenykedjen az országban, de ezek térítő tevékenységet nem folytathatnak. (US Department of State 2019, 10.)

A phenjani vezetők egyfajta „húzd meg–ereszd meg" politika keretében az enyhébb korszakokban látványosan nyitnak egyes külföldi keresztény szervezetek felé, de a keményebb periódusokban az engedményeket visszavonják. Példa erre az egyik legmeglepőbb gesztus, egy külföldi keresztény egyetem létrehozásának engedélyezése az északi fővárosban. A Phenjani Természettudományi és Műszaki Egyetem (PUST) az első és egyetlen magánegyetem a KNDK-ban, 2010-ben alapították dél-koreai, amerikai és egyéb keresztény szervezetek, Kim Dzsongil (1941–2011) jóváhagyásával. Az egyetem oktatói nyilvános vallási tevékenységet nem folytathatnak, vallásról nem beszélhetnek, s diákjaik kizárólag az észak-koreai pártelit gyermekei közül kerülnek ki, de mégis egyfajta nyitást jelent a keresztény oktatók phenjani jelenlétének engedélyezése. (Kim 2014) Ugyanakkor a zavartalan működés nem garantált, kiszolgáltatott a politikai folyamatoknak. Például 2017-ben – a KNDK és a nyugati hatalmak kapcsolatának mélypontján – két külföldi oktatóját őrizetbe vették államellenes bűncselekmények vádjával, s csak egy évvel később, az első észak-koreai–amerikai csúcstalálkozó előkészítése idején engedték el őket. (Sharma 2018)

Ideológiai háttér

A történeti háttér felvázolása után érdemes kitérni azokra az ideológiai tényezőkre, amelyek a KNDK kereszténységhez való hozzáállását befolyásolják. Ezek a pillanatnyi politikai eseményektől és érdekektől függetlenül folyamatosan jelen vannak, s fennmaradásukra hosszú távon is számítani lehet.

- A marxizmus alapvetően ateista, s Kim Ir Szen a kommunizmuson belül is a keményvonalasabb sztálinista irányzatra építette államát. A marxizmus-leninizmust mára az államideológiává vált *dzsucse* eszme háttérbe szorította, a kommunizmusra való utalásokat 2009-ben törölték az alkotmányból (USCIRF 2019, 67.), de ez a rendszer ateista és vallásellenes jellegén nem változtatott.
- A Kim Ir Szen által az 1950-es évek közepétől kidolgozott, az 1960-as években hivatalossá tett, s Kim Dzsongil által az 1980-as években végső formába öntött *dzsucse* ('önerőre támaszkodás') ideológia a politikai függetlenség, a gazdasági önállátás és a katonai önvédelem képessége mellett azt is hangsúlyozza, hogy a történelmi folyamatok középpontjában a környezetét formálni képes ember áll, nem az objektív törvényszerűségek, például a termelési viszonyok (s természetesen nem is valamiféle istenség). Az emberközpontúság miatt a *dzsucse* szemben áll mindenféle vallással. (DPRK é. n.)
- A marxizmus eredeti tanításával szemben a *dzsucse* szerint a tömegek nem képesek megszervezni önmagukat, szükség van egy „nagy vezetőre" *(szurjong)*, aki a tömegek középpontjában áll, és képes a tömegeket vezetni. Ez a vezető eredetileg Kim Ir Szen volt, s ma is az ő kultusza a legerősebb, de utódait, Kim Dzsongilt és Kim Dzsongunt is kiterjedt személyi kultusz veszi körül. Képmásaik ott vannak a koreai lakásokban, munkahelyeken és közterületeken, születésnapjuk állami ünnep, nevüket számtalan intézmény és közterület viseli. A *dzsucse* eredetileg ateista és materialista ideológia volt, de Kim Ir Szen halála óta kvázi vallásos elemekkel bővült. (USCIRF 2019, 67.) Az államalapítót az ország örökös elnökévé nyilvánították, és lényegében istenként kell tisztelni őt. Életének fontosabb helyszínein zarándokközpontokat alakítottak ki, amelyeket szent helyekként tartanak számon. A hivatalos közleményekben sohasem mondják, hogy meghalt, csak azt, hogy „eltávozott népétől". Tiszteletének sajátos szertartásrendje alakult ki, műveit kanonizálták, képmásának megrongálása súlyos bűncselekmény. (UN HRC COI 2014, 7.) A Kim családot körülvevő kultusz természetesen összeegyeztethetetlen bármiféle olyan elképzeléssel, amely szerint az emberi felett más hatalom is létezik. Tehát a keresztény Isten-fogalom is elfogadhatatlan, és hűséggel sem tartozhat senki más erőnek, mint a „Pektu-vérvonal" tagjainak, vagyis Kim Ir Szennek és leszármazottainak.
- Más kommunista diktatúrákhoz hasonlóan az észak-koreai pártállam sem tűri, hogy a társadalomban olyan horizontális kapcsolatok és közösségek működjenek, amelyek felett a párt nem gyakorol totális ellen-

őrzést, és amelyek adott esetben az ellenállás vagy államellenes szervezkedés bázisai lehetnének. Ezért természetesen keresztény közösségek léte is elfogadhatatlan.

- Az őshonos vagy Koreában régebb óta jelen levő vallásokhoz képest a kereszténység különösen hátrányos helyzetben van idegen eredete miatt, hiszen a KNDK a megalakulása óta gyanakodva tekint minden külföldi erőre és szervezetre, se ezt az idegenellenességet a *dzsucse* az államideológia szintjére emelte. A helyzetet súlyosbította, hogy Koreában a protestantizmust meghonosító misszionáriusok többsége amerikai volt, vagyis annak az országnak a képviselője, amely a koreai háborúban Észak-Korea legádázabb ellenségévé vált. A KNDK-ban bárki, akinek köze van amerikaiakhoz, az 1950-es évek óta ellenséges elemnek számít, s ezen az utóbbi egy-két év diplomáciai nyitása sem változtatott. (ADF International 2019, 2.)
- Mivel a kereszténység Dél-Koreában rendkívül sikeres, és a dél-koreaiak nagyon kiterjedt hittérítő tevékenységet folytatnak, fennáll a veszélye annak, hogy a kereszténység a dél-koreai térnyerés eszközeként, a déli vezetésű országegyesítés szellemi-ideológiai előkészítőjeként szolgálhat. Ezért is különös figyelmet fordítanak rá az északi hatóságok.

Ezen ideológiai tényezők alapvető alkotóelemei a rendszernek, ezért biztosítják, hogy amíg a Kim-rezsim fennmarad, addig a keresztények helyzete nem fog jelentősen javulni Észak-Koreában. Időszakos enyhülésre taktikai okokból sor kerülhet, de a KNDK jelenlegi rendszere összeegyeztethetetlen a kereszténységgel, s a *dzsucse* államban szabad vallásgyakorlás nem képzelhető el.

Keresztények a mai Észak-Koreában

A KNDK jelenleg hatályos alkotmánya – hasonlóan a korábbi változatokhoz – tartalmazza a vallásos meggyőződés szabadságára vonatkozó kitételt. A 68. cikkelyben ez áll: „Az állampolgárokat megilleti a vallásos meggyőződés szabadsága. Ezen joguk alapján vallási épületeket építhetnek és vallási szertartásokat tarthatnak. A vallást nem szabad ürügyként használni idegen erők bevonására, illetve az állami vagy társadalmi rend veszélyeztetésére." (US Department of State 2019, 3.) Mint látható, már az alkotmánynak a vallásszabadságot biztosító passzusa is utal arra, hogy a KNDK a vallást potenciális fenyegetésnek, külföldi erők eszközének látja. A büntető törvénykönyv kifejezetten tiltja külföldi vallásos anyagok birtoklását. (USCIRF 2019, 67. US Department of State 2019, 3.)

Elvileg a vallásszabadság érvényesülését nemzetközi kötelezettségvállalás is biztosítja, a KNDK ugyanis 1981-ben ratifikálta a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányát (ICCPR). A kérdéskörrel foglalkozó

nemzetközi szervezetek rendszeresen megállapítják, hogy sem saját alkotmánya rendelkezését, sem nemzetközi vállalásait a KNDK nem tartja be, a vallásszabadságot erőteljesen korlátozzák. (ADF International 2019, 1.)

Az észak-koreai keresztények számát a különböző nemzetközi megfigyelők 200 ezer és 500 ezer közé teszik, ám azt nem fejtik ki, hogy ezeket a becsléseket mire alapozzák. Egyes források hozzáteszik, hogy 50–70 ezer keresztény él munkatáborokban, de ezt az adatot sem támasztja alá megbízható forrás. (ADF International 2019, 2.) Az Észak-Koreában élő keresztények zöme titokban gyakorolja vallását, így értelemszerűen még a hatóságok sincsenek tisztában a hívők tényleges számával, de ha van is ilyen adatuk, azt nem hozzák nyilvánosságra. Csupán a hivatalos vallási szervezetekről állnak rendelkezésre információk: egy több mint tízéves kormányzati közlés a katolikusok számát 3000-re tette, ugyanekkor a Koreai Katolikus Szövetség 800 hívőről beszélt (Allen 2006), míg a protestánsokat képviselő Koreai Keresztény Szövetség 10 ezer észak-koreai protestánst tömörít. (Tan 2015, 73.) Egy dél-koreai pap kutatása szerint az egyetlen katolikus templomhoz 3000 hívő tartozik. (USCIRF 2019, 69.) Nincs mód ellenőrizni, hogy ezeknek a számoknak mi a valóságalapjuk. Egy 2002-es ENSZ-jelentés 200–400 ezer közé tette a keresztények számát (USCIRF 2019, 67.), ennél frissebb adatokat a világszervezet nem tett közzé. Lokális információik vagy megalapozott becsléseik dél-koreai hittérítő szervezeteknek lehetnek, de ezeket biztonsági okokól nem hozzák nyilvánosságra.

Az észak-koreai hatóságok az országba látogató külföldieket el szokták vinni az öt Phenjanban működő keresztény templom valamelyikébe. Ezek a következők: Bongszu, Csilgol, Dzseil (protestánsok), Dzsangcsung (katolikus) és Szentháromság (ortodox). Az öt közül az utóbbi a legújabb, létrehozásában a 2000-es években nagy szerepet játszott az orosz állam, s elsősorban a Phenjanban élő oroszok igényeinek kielégítésére szolgál, orosz pópákkal. A katolikusnak nevezett templomnak nincs kapcsolata a Szentszékkel (USCIRF 2019, 69. US Department of State 2019, 8.), az utolsó phenjani püspök 1962-ben „eltűnt". Azóta az észak-koreai katolikusok elvileg a szöuli érsek igazgatása alá tartoznak, de ez a gyakorlatban természetesen nem érvényesül. (Allen 2006) A Csilgol templomot Kim Ir Szen édesanyja emlékének szentelték, aki presbiteriánus diakónus volt. (US Department of State 2019, 7.) Minden külföldi forrás azt feltételezi, hogy e templomok kizárólag propagandacélokat szolgálnak, szertartásaik nem valódiak, híveik beépített emberek – természetesen ezen állítások nem bizonyíthatók, de a rendszer jellegéből adódóan valószínűleg igazak. (McKay 2017; ADF International 2019, 2. US Department of State 2019, 7.) Fontos hangsúlyozni, hogy az öt fővárosi templomon kívül vidéken nincs egyetlen templom sem, a hivatalos egyházak működése csak Phenjanra terjed ki. (US Department of State 2019, 7.) 2002-ben a phenjani kormány azt jelentette az ENSZ-nek, hogy az országban 500 „családi imaház" működik, de ilyenekről a több mit tízezer megkérdezett észak-koreai menekült közül egy sem tudott, létük megkérdőjelezhető. (US Department of State 2019, 8.)

Legális vallási tevékenységet csak a hivatalosan elismert vallási szervezetek égisze alatt lehet végezni. Ezek mindegyike a Koreai Munkapárt, vagyis az állampárt Egységfront Osztályához kötődik, s megkérdőjelezhető, hogy ténylegesen vallási szervezetek-e vagy inkább politikai funkciójuk van. Ezek közé tartozik a Koreai Keresztény Szövetség és a Koreai Katolikus Szövetség, de van szövetségük a buddhistáknak is, a csondoizmus pedig saját párttal is rendelkezik. E szövetségek fontos közvetítő szerepet játszanak a KNDK nemzetközi kapcsolataiban, hiszen olyan csatornákat is használhatnak, amelyeket az állami szervek nem, illetve rajtuk keresztül érkeznek az országba a külföldi vallásos szervezetek segélyei. A szervezetek képzőhelyeket tartanak fenn leendő vallási alkalmazottaknak, s a Kim Ir Szen Egyetemen vallási tanulmányok program is működik. (US Department of State 2019, 9.) A képzések tartalmáról nincs információ.

A hivatalos szervezetekhez nem tartozó keresztények vallási életéről – ide tartozik a teljes Phenjanon kívüli lakosság – csak menekültek beszámolóiból alkothatunk képet. Különböző szervezetek számos felmérést végeznek az Észak-Koreából Dél-Koreába vagy Kínába érkezettek körében, interjúkat készítenek velük, s ezekben a vallási élettel kapcsolatos tapasztalatokról is szó esik. Az otthon maradt rokonok védelmében e közlések kevés konkrétumot tartalmaznak, de az alábbiakban gyakorlatilag minden beszámoló megegyezik:

- Az országban nem érvényesül a vallásszabadság – egy kutatás szerint a 2007–2018 közötti időszakban 12 625 megkérdezett menekültnek a 99,6%-a vélekedett így. (US Department of State 2019, 6.)
- Templomok, gyülekezőhelyek nincsenek, közös istentisztelet vagy ima szervezése elképzelhetetlen. A keresztény vallás gyakorlása csak egyénileg vagy családi körben lehetséges. Vannak híresztelések arról, hogy az országban földalatti keresztény közösségek hálózata működik illegális templomokkal, de ezek létét a vidéki menekültek beszámolói nem erősítik meg, s a phenjaniak is csak hallottak róluk, közvetlen tapasztalatuk nincs. (USCIRF 2019, 68.)
- Keresztény hitükről a szülők nem, vagy csak egy bizonyos életkor elérése után beszélnek a gyereküknek, mert előfordulhat, hogy a gyermek feljelenti hívő szüleit. Ugyanakkor ismerünk olyan esetet, hogy a keresztény hit titokban több generáción át életben maradt egy családban. (Park 2013, 31.)
- Biblia birtoklása, Koreába csempészése szigorúan tilos, ezért a hívők a Bibliájukat sokszor több darabra szétszedve tartják. Az imákat, himnuszokat sokan memorizálják. (Park 2013, 30–31.)
- Akit rajtakapnak csoportos imádkozáson, Biblia, kegytárgy, egyéb vallásos anyag birtoklásán vagy hasonló cselekményen, az a legsúlyosabb szankciókra számíthat. Ez lehet letartóztatás, valamilyen munkatábor (ezeknek több szintjük van) vagy akár kivégzés. (McKay 2017; USCIRF 2019, 66. ADF International, 2019, 3. UN HRC COI 2014, 7.)

- Szintén tilos külföldi vallásos személlyel kapcsolatot létesíteni, dél-koreai vallásos rádióadást hallgatni. (USCIRF 2019, 68.)
- A büntetés kollektív, vagyis a keresztény hit gyakorlásán kapott személynek a teljes családját súlyos büntetéssel sújtják, akkor is, ha a családtagok nem keresztények. (ADF International 2019, 2. USCIRF 2019, 68.)
- A keresztény tevékenység felderítésére kiterjedt megfigyelő hálózat működik, a szomszédokat, családtagokat ösztönzik egymás szemmel tartására és gyanú esetén feljelentésére. Emiatt is a kereszténynek rendkívül óvatosan kell eljárniuk. (USCIRF 2019, 68., UN HRC COI 2014, 7.)

A 80–120 ezer főre becsült, munkatáborban tartott politikai fogoly közül feltételezések szerint akár 50 ezer is keresztény lehet. A munkatáborok lakóit gyakran sújtják kínzással, éheztetéssel, önkényes kivégzésekkel. (USCIRF 2019, 66, 68.) Egyes becslések szerint a keresztények 75%-a nem kerül ki élve a táborokból. (ADF International 2019, 3.)

Az észak-koreai kereszténység kapcsán megkerülhetetlenek az Északkelet-Kínában működő keresztény közösségek. Ezen a területen – elsősorban a Csilin tartományi Jenpien Koreai Autonóm Körzetben – körülbelül kétmillió koreai nemzetiségű kínai állampolgár él, s mellettük néhány százezer észak-koreai menekült és számos dél-koreai üzletember tartózkodik itt tartósan. Az Észak-Koreával határos régió meglehetősen szoros kapcsolatban áll a szomszédos koreai tartományokkal, a kínai–észak-koreai határon kiterjedt csempésztevékenység és migráció zajlik, a határ egyáltalán nem zárt. A missziós munkában globális szinten is rendkívül aktív dél-koreai keresztény szervezetek számára természetes cél, hogy az itt élő észak-koreaiakat megtérítsék, ezért a térségben sok dél-koreai misszionárius dolgozik (Park 2013, 32.; US Department of State 2019, 11.). A terület a Dél-Koreába irányuló északi migrációs útvonal első állomása, s a menekültek ellátásában, a nekik való segítségnyújtásban a keresztények nagyon aktív szerepet játszanak. Sok északi menekült megtér itt, így egyes adatok szerint már 88% kereszténynek vallja magát, amikor Délre ér. (Park, 2013, 32.) A forgalom a határon kétirányú, s a kínai fogyasztási cikkek és dél-koreai popkulturális termékek mellett vallásos anyagok, Bibliák is Északkelet-Kínából jutnak Észak-Koreába, vagyis a régió az északi evangelizációban is kulcsszerepet játszik. A menekültek közül sokan visszatérnek Kínából Észak-Koreába, s általuk a kereszténység is beszivárog az országba. A folyamat illegális volta miatt természetesen minderről nem állnak rendelkezésünkre pontos információk, de az valószínűnek tűnik, hogy a phenjani rezsim komoly biztonsági fenyegetésként értékeli mindezt. Erre utal például egy a térségben aktív kínai–koreai lelkész 2016-os brutális meggyilkolása, amely mögött valószínűleg az észak-koreai titkosszolgálat állt (Kim–Shih 2018), de egy forrás szerint az elmúlt években nem kevesebb mint tíz lelkész vesztette életét titokzatos körülmények között a régióban. (US Department of State 2019, 10.)

Fejlemények Kim Dzsongun alatt

Amikor 2011-ben Kim Dzsongil meghalt, és helyére fia, a fiatal Kim Dzsongun került, a nyugati világban sokan reménykedtek benne, hogy az új vezető mérsékeltebb politikát folytat majd elődeinél. Ezt arra alapozták, hogy Kim Dzsongun valaha egy svájci magániskolában tanult, tehát nyitottabb lehet a nyugati eszmékre. A remények alaptalannak bizonyultak, s összességében – néhány olyan jelenséget leszámítva, mint például Mickey egér feltűnése egy phenjani gálaműsorban vagy Kim többszöri találkozása Dennis Rodman amerikai kosárlabdázóval – nem történt jelentős változás. Az atomprogram újraindult, ami az ország elszigetelődéséhez, majd 2018-tól hirtelen fordulattal példátlan diplomáciai aktivitáshoz vezetett (csúcstalálkozók az amerikai, kínai, dél-koreai és orosz elnökkel), de mindeközben szakértők szerint az észak-koreai állampolgárok helyzete nem sokat változott. Ez vonatkozik a keresztényekre is: a diplomáciai nyitásban a hivatalos keresztény szervezetek is szerepet vállaltak, de nem tudunk arról, hogy Kim Dzsongun alatt bármennyire is könnyebbé vált volna a keresztények élete. Egy 2018-as felmérés során észak-koreai menekülteket és más tájékozott adatközlőket kérdeztek meg, hogy 2007-hez képest milyen irányba változott a hívők helyzete. 24% romlásról számolt be, 13% változatlan helyzetről, 6% nagyobb szabadságról, míg 57% nem tudott választ adni. (US Department of State 2019, 3.)

Különböző nemzetközi szervezetek rendszeresen vizsgálják az észak-koreai vallásszabadság helyzetét, és általános vélemény, hogy Kim Dzsongun alatt nem javult a helyzet.

2013–2014-ben az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának vizsgálóbizottsága kiterjedt vizsgálatot folytatott az emberi jogok észak-koreai helyzetéről, s az ennek alapján kiadott jelentés a vallásszabadság teljes hiányáról számol be. (UN HRC COI 2014, 7.) A jelentés nyomán az ENSZ közgyűlése 2014 decemberében határozatban ítélte el a „régóta tartó, ma is zajló, nagymértékű emberijog-sértéseket a KNDK-ban", külön kitérve a „politikai vagy vallási okokból kiszabott halálbüntetésre" (UN GA 2014, 4.)

Az Amerikai Egyesült Államok Nemzetközi Vallásszabadság Bizottsága (USCIRF) évről évre terjedelmes jelentést ad ki a vallásszabadság helyzetéről az egyes problémás országokban, s minden évben külön fejezet foglalkozik a KNDK-val. A korábbi évek jelentéseihez hasonlóan az előző év fejleményeit összefoglaló 2019-es dokumentum is megállapítja, hogy a néhány hivatalos templomon kívül a vallást csak titokban lehet gyakorolni, a vallásos tevékenységen kapott személyek súlyos büntetésre (letartóztatás, kínzás, munkatábor, kivégzés) számíthatnak, s az észak-koreai rezsim 2018-ban is „szisztematikusan, folyamatosan, minden képzeletet felülmúló módon folytatta a vallásszabadság megsértését". (USCIRF 2019, 66–71.) A jelentés szerint 80–120 ezer politikai fogoly van az országban, közülük 50 ezer keresztény lehet, akikkel különösen kegyetlenül bánnak.

A legkorábbi hozzáférhető USCIRF-jelentés 2006-os, ez és az azóta megjelent valamennyi éves dokumentum ugyanezeket a megállapításokat tartalmazza.

Az amerikai külügyminisztérium legfrissebb, 2018-ra vonatkozó vallásszabadság-jelentésében hasonló megállapításokat tesz. A dokumentum hivatkozik egy dél-koreai szervezet információira, miszerint 2007 és 2018 márciusa között 1341 olyan esetről van adat, amikor a KNDK-ban megsértették a vallásszabadságot, ebből 120 járt kivégzéssel, 90 eltűnéssel és 48 fizikai bántalmazással. (US Department of State 2019, 1., 4.)

Az Egyesült Államok külügyminisztere 2001 óra minden évben „aggodalomra különösen okot adó országnak" (Country of Particular Concern, CPC) minősíti a KNDK-t a vallásszabadság megsértéséért. (US Department of State 2019, 2.)

Sokan pozitívan értékelték, hogy 2018 októberében Kim Dzsongun meghívta Ferenc pápát Észak-Koreába. (USCIRF 2019, 69.) Ha a Szentatya elfogadná a meghívást, az az első pápai látogatás lenne a KNDK-ba, ugyanakkor a fent felsorolt ideológiai-politikai okok miatt kérdéses, hogy ez a gesztus javítana-e a hívők helyzetén.

A keresztényellenes fellépés nemcsak az észak-koreai állampolgárokat sújtja, de időnként azokat a külföldieket is, akik az országban vagy határán tevékenykednek. Az utóbbi években a nemzetközi sajtó az alábbi ilyen esetekkel foglalkozott részletesebben:

- 2014-ben egy Dzsang Munszok nevű Kínában tevékenykedő lelkészt elraboltak a phenjani állambiztonság emberei, a KNDK-ba hurcolták, ahol 15 év munkatáborra ítélték. Három hozzá kötődő személyt 2015-ben nyilvánosan kivégeztek. (DailyNK 2017)
- 2015-ben a kanadai állampolgárságú Hjon Szulim lelkészt – aki egy humanitárius küldetésen vett részt – életfogytiglani munkatárborra ítélték azzal a váddal, hogy a vallás segítségével igyekezett megdönteni a rendszert. 2017-ben egészségi állapotára hivatkozva elengedték. (Ling – Barton 2017; ADF International 2019, 3.)
- 2015-ben a Kim Dongcsul nevű koreai–amerikai lelkipásztort Dél-Koreának való kémkedéssel vádolták, és tíz év kényszermunkára ítélték. 2018-ban engedték el az amerikai–észak-koreai csúcstalálkozó előtt. (Ji 2018)
- 2016-ban a kínai állampolgárságú, a határ kínai oldalán észak-koreai menekülteket ellátó Han Csungrjol lelkipásztort egy telefonhívással elcsalták templomától, majd brutálisan meggyilkolták. Később az észak-koreai hatóságok bejelentették, hogy Han egyik diakónusát 15 év kényszermunkára ítélték. (Kim–Shih 2018; Voice of the Martyrs 2017; ADF International 2019, 3.)
- 2017-ben a külföldi keresztény szervezetek által alapított Phenjani Természettudományi és Műszaki Egyetem két oktatóját letartóztatták, és különböző vádakkal elítélték. 2018-ban engedték el őket az amerikai–észak-koreai csúcstalálkozó előtt. (Sharma 2018)

A fenti példákban az áldozatok külföldiek, így nevük és sorsuk ismert, ráadásul a nyugati országok állampolgárai számára nyitva áll a lehetősége annak, hogy valamilyen politikai alku eredményeként előbb-utóbb hazaengedik őket. Természetesen rajtuk kívül számos – hasonló elbánásban nem reménykedhető – észak-koreai keresztény elítéléséről, meghurcolásáról, megöléséről számoltak be az észak-koreai menekültek. A tanúvallomások sokszor nem tartalmaznak konkrét részleteket, mert azok azonosíthatóvá tennék az adatközlőt, ami halálos fenyegetést jelentene otthon maradt családtagjaira. Így a mártírok sokszor névtelenek maradnak.

Összegzés

A megbízható elsődleges források hiánya ellenére megállapítható, hogy a KNDK a világon a kereszténységet az egyik legkíméletlenebbül üldöző ország, a rendszerrel együttműködő hivatalos szervezetek keretein kívüli vallásgyakorlást szigorúan büntetik. Már az 1948-as államalapítást megelőzően megindult a keresztények üldözése, ami azóta is folyamatosan zajlik. Az 1980-as években újraélesztett hivatalos keresztény szervezeteket és az ekkor felépített néhány templomot egyrészt arra használják, hogy a külvilág felé bizonyítsák a vallásszabadság meglétét, másrészt arra, hogy azok másodlagos csatornaként szolgáljanak a külvilággal való kapcsolattartásban, a segélyek fogadásában. Az alkotmány papíron biztosítja ugyan a vallásgyakorlás szabadságát, de ezt nem tartják be. A rendszer a kereszténységben komoly fenyegetést lát, mert a hit aláaknázza a Kim család kultuszát és a kizárólagosságra törekvő *dzsucse* ideológiát, továbbá az amerikai és a dél-koreai térnyerés eszközeként szolgálhat. Ennek megfelelően a keresztény meggyőződésért akár halálbüntetés is járhat.

Kim Dzsongun 2011-es hatalomra kerülése, illetve a KNDK 2018-as diplomáciai fordulata óta a keresztények helyzete nem javult, a szemtanúk továbbra is a hívők rendszeres meghurcolásáról számolnak be. Ma is működik a *szongbun* rendszer, amely a keresztény felmenőkkel rendelkező lakosokat az ellenséges társadalmi rétegek közé, a társadalmi hierarchia aljára sorolja, s ennek megfelelően rendkívül korlátozott lehetőségeket biztosít számukra. A kereszténység – elsősorban a protestantizmus – ennek ellenére nem tűnt el az országból, sőt Északkelet-Kínán keresztül illegális hittérítő tevékenység is zajlik.

Észak-Koreában nem várhatók enyhülést és nyitást hozó politikai-társadalmi reformok, amelyek a keresztények helyzetét is elviselhetőbbé tennék, ugyanis a vezetés félelmei szerint bármiféle lazulás a rendszer összeomlását hozná. Emiatt belátható időn belül – a pillanatnyi politikai vagy anyagi hasznot hozó látványos gesztusokat leszámítva – nem valószínű, hogy érdemben enyhülne a keresztények üldözése Észak-Koreában.

Felhasznált irodalom

ADF International (2019): *Universal Periodic Review – Third Cycle. Democratic People's Republic of Korea. Submission to the 33rd session of the Human Rights Council's Universal Periodic Review Working Group.* Geneva, Switzerland.

Allen John L. Jr. (2006): *Catholicism in North Korea survives in catacombs*. https://www.ncronline.org/news/catholicism-north-korea-survives-catacombs (letöltés ideje: 2019. 08. 17.)

Collins, Robert (2012): M*arked for Life: Songbun. North Korea's Social Classification System.* Washington DC, The Committee for Human Rights in North Korea.

DailyNK (2017): *Christian missionary recounts escape from North Korea*. https://www.dailynk.com/english/christian-missionary-recounts-esca/ (letöltés ideje: 2019. 09. 13.)

DPRK (é. n.): Juche Ideology. https://www.korea-dpr.com/juche_ideology.html (letöltés ideje: 2019. 09. 05.)

Grayson, James H. (2002): *Korea: A Religious History.* New York, Routledge Curzon, Abingdon.

Han, Hongkoo (2017): *Korea, a Country without Religion?* https://www.hkw.de/media/texte/pdf/2017_2/2o3tiger/170615_2o3Tiger_PDF_HAN_press.pdf (letöltés ideje: 2019. 09. 11.)

Ji, Dagyum (2018): *Returning detainee says he did 'a lot of labor work,' fell ill in North Korea*. https://www.nknews.org/2018/05/returning-detainee-says-he-did-a-lot-of-labor-work-fell-ill-in-north-korea/ (letöltés ideje: 2019. 09. 01.)

Kim Il-Sung (1992): *Kim Il-Sung Memoirs: With the Century.* Pyongyang, Korean Workers' Party Press.

Kim, Hyung-Jin – Shih, Gerry (2018): *Missionaries at border spread Christianity to North Korea*. https://apnews.com/d04acf4a138545b692ebd530d832c218 (letöltés ideje: 2019. 09. 11.)

Kim, Suki (2014): *Without You, There Is No Us; My Time with the Sons of North Korea's*. New York, Elite Crown.

Ling, Philip – Barton, Rosemary (2017): *Pastor Hyeon Soo Lim believes he wasn't executed or tortured in North Korea because of Canadian citizenship.* https://www.cbc.ca/news/politics/north-korea-pastor-lim-barton-interview-1.4261279 (letöltés ideje: 2019. 09. 01.)

McKay, Hollie (2017): *North Korea: How Christians survive in the world's most anti-Christian nation*. https://www.foxnews.com/world/north-korea-how-christians-survive-in-the-worlds-most-anti-christian-nation (letöltés ideje: 2019. 09. 11.)

Park, Sandra (2013): Rebuilding the "Jerusalem of the East". North Korea's Christian past, present, and future. *The Midway Review*, 8. évf., 3. sz. 27–34.

Pecknold, Chad (2013): *The Korean saints of undying spirit*. https://catholicherald.co.uk/news/2013/09/12/the-korean-saints-of-undying-spirit/ (letöltés ideje: 2019. 08. 22.)

Ryu, Dae Young (2019): Kim Il-Sung and Christianity in North Korea. In *Journal of Church and State,* Volume 61, Issue 3, Summer 2019, pp. 403–430.

Sharma, Yojana (2018): *US professors released from North Korean detention*. https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20180509163737927 (letöltés ideje: 2019. 09. 02.)

Statistics Korea (2016): *Results of the 2015 Population and Housing Census. Population, Household, Religion, and Housing.* Statistics Korea, Seoul. http://kostat.go.kr/ (letöltés ideje: 2019. 09. 16.)

Tan, Morse (2015): *North Korea, International Law and the Dual Crises: Narrative and Constructive Engagement*. Oxon, Routledge.

UN GA (2014): *UN General Assembly Resolution 69/188 – Situation of human rights in the Democratic People's Republic of Korea*. https://www.ncnk.org/resources/publications/UNGA_Resolution_69-188.pdf (letöltés ideje: 2019. 08. 28.)

UN HRC COI (2014)*: Report of the commission of inquiry on human rights in the Democratic People's Republic of Korea*. https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/CoIDPRK/Pages/ReportoftheCommissionofInquiryDPRK.aspx (letöltés ideje: 2019. 09. 10.)

US Department of State (2019): *2018 Report on International Religious Freedom: Democratic People's Republic of Korea*. https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/KOREA-DEM-REP-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf (letöltés ideje: 2019. 09. 10.)

USCIRF (2019): *Annual Report of the United States Commission on International Religious Freedom,* Washington. https://www.uscirf.gov/sites/default/files/2019USCIRFAnnualReport.pdf (letöltés ideje: 2019. 09. 01.)

Voice of the Martyrs (2017): *Martyred by North Korean Assassins*. https://vom.com.au/martyred-north-korean-assassins/ (letöltés ideje: 2019. 09. 02.)

Weingartner, Erich (2012): North Korean church leader Kang Yong Sop dies. https://vtncankor.wordpress.com/2012/01/23/north-korean-church-leader-kang-yong-sop-dies/ (letöltés ideje: 2019. 09. 02.)

Won, Jae-Chun (2011): Religious persecution in North Korea: process and phases of oppression 1945–2011. *International Journal for Religious Freedom*, 4. évf., 1. sz. 87–100.